

Tilburg University

Op weg naar slachtoffergerichte theorievorming in het herstelrecht

Pemberton, A.; Winkel, F.W.; Groenhuijsen, M.S.

Published in:
Tijdschrift voor Herstelrecht

Publication date:
2006

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Pemberton, A., Winkel, F. W., & Groenhuijsen, M. S. (2006). Op weg naar slachtoffergerichte theorievorming in het herstelrecht. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, 6(1), 48-64.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Op weg naar slachtoffergerichte theorievorming in het herstelrecht

A. Pemberton, F.W. Winkel & M.S. Groenhuijsen

Herstelrecht en slachtoffers: geen vanzelfsprekende relatie

Herstelrecht en slachtoffers van misdrijven worden vaak in dezelfde zin, hetzelfde hoofdstuk of boek genoemd. Het onderdeel over herstelrecht van de meeste recente editie van het *Oxford Handbook of Criminology* is opgenomen in het hoofdstuk 'Slachtoffers' (Zedner, 2002). Recente tekstboeken over slachtoffers bevatten hoofdstukken over herstelrecht (Goodey, 2005) of besteden even veel aandacht aan beide onderwerpen (Dignan, 2005). Slachtofferbelangen en wetgeving worden geciteerd in de 'Draft declaration on restorative justice' van de Verenigde Naties, strafrechtelijke bemiddeling is onderdeel van het Kaderbesluit van de Europese Unie inzake de positie van het slachtoffer in het strafrechtproces en het bijdragen aan het herstel van slachtoffers wordt gezien als een kernelement van herstelrecht (Daly, 2006).

Enige bedenkingen en enige resultaten

Het is niet moeilijk om kritiek te leveren op deze hechte relatie. Zoals Dignan (2005) opmerkt, zijn de drie voornaamste intellectuele basistradities van het herstelrecht eigenlijk erg ambivalent over de positie van slachtoffers. Noch de civilisatiehese van Hulsman, Bianchi en Mathiesen, of de communautaire theorieën, waarvan het bekendste voorbeeld Christie's welbekende artikel 'Conflicts as property' is, of de theorieën over het moreel discours, zoals Braithwaite's 'Reintegrative shaming', zijn direct gericht op het verbeteren van de positie van slachtoffers van misdrijven.¹ Elke bijdrage aan het welzijn van slachtoffers is een neveneffect. Vanwege dit kenmerk is theoretische reflectie en empirisch onderzoek naar de positie van slachtoffers in het herstelrecht relatief schaars, zeker wanneer we dit vergelijken met de overvloed aan literatuur en theorie over daders. Gerelateerd aan deze schaarste is de neiging om een nogal geïdealiseerde en homogene notie van slachtoffers te gebruiken.² Dit heeft weer tot gevolg dat verschillende voorstanders van herstelrecht sterk gegeneraliseerde beweringen doen over de voordelen van herstelrecht voor *alle* slachtoffers (Young, 2002).

1 Zie Dignan, 2005; Christie, 1977 en Braithwaite, 1989.

2 Wij verschillen overigens van mening met Dignan (2005) over de invulling van deze geïdealiseerde notie. Hij verwijst hiervoor namelijk naar Christie's beschrijving van het ideale slachtoffer (zie Christie, 1986). Wij denken eerder aan de typeringen van bijvoorbeeld Considine of Braithwaite. Vergevingsgezinde slachtoffers met een voorkeur voor compensatie over straf, waarbij de compensatie ook nog symbolisch mag zijn, afkomstig uit dezelfde gemeenschap als de dader, niet bang voor de dader en met de wens en de capaciteit om volledig te participeren in het proces.

Voor verschillende programma's is de term herstelrecht eigenlijk misleidend. Verschillende resocialisatieprojecten of taakstraffen met een vleugje slachtofferinput worden onder herstelrecht geschaard. Ook de 'echte' herstelrechtprojecten zijn eerder dadergericht (Miers, 2001) en/of worden uitgevoerd door een dadergerichte organisatie, zoals de reclassering, dan dat zij primair gericht zijn op de belangen van het slachtoffer.

De beste manier om deze sceptische visie te bestrijden is empirisch onderzoek dat de voordelen van herstelrecht voor slachtoffers toont. En ondanks de grote variëteit binnen het herstelrecht is er voldoende onderzoek beschikbaar dat mogelijke voordelen illustreert voor deelnemende slachtoffers.³ Over het algemeen zijn slachtoffers tevreden met de procedures, met tevredenheidsscores die liggen tussen 75% tot 98% van deelnemende slachtoffers (Aertsen et al, 2004). Ongeveer 80% van slachtoffers beoordeelt herstelrechtelijke praktijken als eerlijk. Zij voelen zich doorgaans met respect behandeld en vinden dat hun mening ertoe heeft gedaan (Daly, 2001; Strang, 2002; Crawford & Newburn, 2003; McCold, 2003; Latimer et al, 2005). Deze percentages liggen aanzienlijk hoger dan vergelijkbare cijfers voor het 'traditionele' strafrechtssysteem (Strang, 2002).

De twee gezichten van de victimologie

Ondanks de positieve resultaten tot dusver, zijn wij van mening dat het empirisch onderzoek lijdt aan een fenomeen dat wij de twee 'gezichten' van victimologie noemen. Victimologie is een multidisciplinaire aanpak van de studie van slachtoffers en gebruikt hierbij verschillende brondisciplines. De belangrijkste zijn enerzijds de (straf)rechtsgelerdheid en de criminologie en anderzijds de sociale en persoonlijkheidspsychologie. Het onderscheid tussen de rechtswetenschappen en de psychologie bepaalt de wijze waarop onderzoek naar slachtoffers van misdrijven wordt uitgevoerd en de concepten die onderzoekers gebruiken bij het evalueren van slachtofferervaringen.

Twee opmerkingen zijn wezenlijk. In de eerste plaats kennen de concepten van beide kampen wel enige overlap, maar de relatie tussen vergelijkbare concepten is doorgaans niet het onderwerp van systematisch onderzoek.⁴ In de tweede plaats valt de disciplinaire kloof samen met het onderscheid tussen slachtofferervaringen binnen en buiten het strafrechtelijke systeem. Het al dan niet oppakken en vervolgen van de dader bepaalt daarmee goeddeels het gebruikte kader van onderzoek. Dit vormt een barrière bij het bepalen van de differentiële contributie van strafrechtelijke instrumenten aan doelen die buiten het strafrechtelijke systeem liggen. De vraag of een strafrechtelijk instrument nu meer of minder bijdraagt aan het welzijn van slachtoffers dan een vergelijkbaar instrument buiten het strafrecht is daarmee niet of moeilijk te beantwoorden.

3 Onderzoek naar de positie van slachtoffers die deelname *weigeren*, is ontzettend schaars, zie Hoyle, 2002; Hill, 2004 en EFVS, 2005.

4 Zie Winkel, 2002. Voor een interessante uitzondering op deze regel, zie Gabriel en Greve, 2003.

In dit laatste kenmerk schuilen de beperkingen van herstelrechtelijk onderzoek naar slachtoffers. In de eerste plaats domineren de rechtswetenschappen het onderzoek. Het betekent dat de onderwerpen van onderzoek doorgaans (de tekortkomingen van) het strafrechtelijk systeem en de uitkomsten van strafrechtelijke procedures zijn. Onderzoek focust op tevredenheid, percepties van procedurele rechtvaardigheid (was het proces eerlijk, was de bemiddelaar neutraal et cetera) of uitkomsten als de uitgedeelde straffen of compensatie. De eerdergenoemde resultaten zijn hiervan voorbeelden. Een ander voorbeeld is de meta-analyse die in het kader van de Campbell collaboration wordt uitgevoerd (Strang & Sherman, 2004). De enige uitkomstvariabele over slachtoffers is slachtoffertevredenheid.⁵

Maar tevredenheid is niet voldoende om te begrijpen of en hoe herstelrecht het kernelement van herstel van slachtoffers bereikt. Dit omvat eenvoudigweg meer dan tevredenheid met de procedure, meer informatie en mogelijkheden voor compensatie. Wanneer binnen het herstelrecht pogingen gedaan worden om het welzijn van slachtoffers te onderzoeken, stuiten we op een tweede tekortkoming. Het onderzoek kent onvoldoende raakvlakken met sociaal-psychologische en traumagerelateerde studies buiten het strafrecht. Zelfs de doortimmerde Australische evaluaties van de RISE en SAJJ-programma's lijden onder het feit dat zij geen definities van slachtofferherstel gebruiken gerelateerd aan psychologische theorie, of constructen en vragenlijsten die voor programma's buiten het strafrecht met vergelijkbare doelen in zwang zijn.⁶

Dit artikel is bedoeld als een startpunt voor een beter ontwikkeld begrip van de positie van slachtoffers binnen herstelrecht. In de eerste plaats gaan we kort in op psychologische theorie en onderzoek dat relevant is voor herstelrecht. We richten ons daarbij op twee voorname slachtofferreacties: angst en woede. De centrale gedachte is dat de sociaal-psychologische dynamiek van een ontmoeting met de dader inzichten oplevert in de bijdrage van herstelrecht aan slachtofferherstel.

Het belang hiervan is niet beperkt tot academisch onderzoek en theorie, maar levert ook een bijdrage aan het voortgaande debat over herstelrechtelijke standaarden. In het bijzonder ondersteunt onze analyse het standpunt van het Europees Forum voor Slachtofferhulporganisaties, zoals dat is neergelegd in het eerder dit jaar gepubliceerde '*Statement on the position of the victim in mediation*' (EFVS, 2005). De afsluitende paragraaf van dit artikel gaat op dit onderwerp in.

Angst: attributies over de controle over en de oorzaak van slachtofferschap

Posttraumatische stressstoornis

Posttraumatische stress is een wijdverspreide reactie op traumatische gebeurtenissen zoals geweld en ernstige ongelukken. In de nasleep van een misdrijf

5 Vergelijk dit met de Campbell Collaboration over slachtofferzorg, zie Marandos en Perry, 2002.

6 Voor RISE, zie Sherman & Strang, 2000; Strang, 2002. Voor SAJJ, zie Daly, 2002, 2003, 2005 en 2006.

ondervinden veel slachtoffers op zijn minst enkele van de volgende symptomen: herbeleving van de gebeurtenis, herhaaldelijke en ongewenste intrusieve gedachten, overmatige spanning, emotionele verdoving en vermijding van stimuli die het slachtoffer aan de gebeurtenis zouden kunnen herinneren. De meeste mensen herstellen hiervan binnen de eerste weken of maanden na het misdrijf, maar een aanzienlijke minderheid ontwikkelt een posttraumatische stressstoornis (PTSS), waarbij deze symptomen langer aanhouden, soms zelfs meerdere jaren. Het betekent dat PTSS een aanzienlijke negatieve impact heeft op het functioneren van slachtoffers (Ehlers and Clark, 2000). Opvang, counseling en therapie voor slachtoffers van misdrijven richten zich daarom met name op het voorkomen of genezen van PTSS.

Twee kenmerken van de theorievorming rond PTSS zijn bijzonder relevant voor slachtofferervaringen in herstelrecht. We gaan eerst in op deze onderwerpen, percepties van controle en attributies over de oorzaken van het slachtofferschap, voordat we het verband leggen met herstelrechtelijke procedures.

Een temporeel model van gepercipieerde controle

Theorieën over de rol van percepties van controle in de aanpassing aan stressvolle levenservaringen stellen doorgaans dat ervaringen die oncontroleerbaar zijn tot hogere stressniveaus leiden dan ervaringen waarop mensen wel invloed kunnen uitoefenen (Foa, Zinbarg, & Rothbaum, 1992). Gepercipieerde oncontroleerbaarheid wordt in deze modellen dan ook gezien als een risicofactor voor PTSS. Omgekeerd geldt, dat hoe meer controle het slachtoffer denkt te hebben over een gebeurtenis, hoe groter de kans dat hij of zij geen PTSS ontwikkelt. Frazier, Berman en Steward (2002) demonstreren echter dat controle een ingewikkelder fenomeen is. De temporele dimensie van controle modereert de relatie met stressvolle levenservaringen en PTSS.

Het temporele model onderscheidt controle over het verleden (Had ik dit kunnen voorkomen?), controle over de toekomst (Kan ik voorkomen dat dit nog een keer gebeurt?) en controle over het heden (Wat kan ik op dit moment doen?). De verschillende typen controle beïnvloeden de mate waarin controle een positieve dan wel negatieve bijdrage levert aan de verwerking van een delict. Frazier (2003) laat zien dat het voor de verwerking het meest wenselijk is om de aandacht te richten op aspecten van de gebeurtenis die op dit moment te controleren zijn. Slachtoffers die zeggen 'ik heb er vertrouwen in, dat ik het delict verwerk, als ik er maar aan werk' of 'ik heb sinds het misdrijf stappen ondernomen om mezelf te beschermen' kennen betere vooruitzichten dan degenen die het oneens zijn met deze stellingen.

Controle over de toekomst is een ingewikkeldere kwestie, aangezien de perceptie hiervan ook afhangt van de inschatting van de kans op herhaling. Slachtoffers die denken dat deze kans klein is en vertrouwen hebben in hun vermogen om hierop invloed uit te oefenen hebben een lager risico op verwerkingsklachten. Een hoog risico loopt de groep die denkt dat de kans groot is en hierover controle denken te hebben.

Het meest complex is de controle over het verleden. De vraag – Had de gebeurtenis voorkomen kunnen worden? – is ook te conceptualiseren in termen van attributies over het trauma. Een eerste onderscheid binnen deze attributies is hun

richting. Is de focus ervan de dader, wat in het temporele model ook wel '*vicarious past control*' wordt genoemd, of het slachtoffer zelf?

Slachtoffergerichte attributies

Binnen de zelfgerichte attributies is een belangrijk onderscheid door Janoff-Bulman voorgesteld. Zij verdeelt de attributies in '*characterological self-blame*' (CSB) en de '*behavioural self-blame*' (BSB) (Janoff-Bulman 1979 and 1992). In het geval van CSB wijt het slachtoffer het slachtofferschap aan oncontroleerbare aspecten van zichzelf, zoals karakter, ras, geslacht of seksuele oriëntatie. CSB is geassocieerd met PTSS en andere traumagerelateerde geestelijke gezondheidsproblemen. Het slachtoffer denkt bijvoorbeeld 'Ik trek rampen aan' en 'Iedereen kan zien dat ik een slachtoffer ben' (Ehlers & Clark, 2000).

BSB echter, heeft te maken aan de mate waarin het slachtoffer het misdrijf wijt aan controleerbare aspecten van zichzelf, zoals zijn gedrag of zijn houding. Janoff-Bulman ging er vanuit dat BSB een positief effect heeft op de verwerking van slachtoffers. Slachtoffers die immers de oorzaak van het slachtofferschap zoeken in zaken die ze zelf in de hand hebben, hebben vertrouwen in het eigen vermogen herhaling te controleren en voorkomen. Daarvoor is immers enkel een gedragsaanpassing nodig.

Deze gedachte is aantrekkelijk, maar wordt niet ondersteund door recent onderzoek (zie Frazier et al, 2002 voor een overzicht). BSB mag dan beter zijn voor de verwerking dan CSB, maar leidt ook tot '*counterfactual thinking*' (zie Roese, 1997). Het slachtoffer is dan sterk gericht op 'wat als'-vragen, 'Als ik die avond nu niet was uitgegaan' of 'Had ik me maar meer verzet' bijvoorbeeld. Deze nadruk op het verleden en de pogingen dit te controleren houden geen verband met de gedragsverandering in het heden. Het betekent eerder dat het slachtoffer zijn aandacht op de verkeerde dingen richt.

Samengevat: de beide vormen van zelfgerichte attributies correleren met verwerkingsklachten in het heden, waarbij CSB additionele nadelen kent in vergelijking met BSB.

Dadergerichte attributies

In de kern zijn er drie manieren waarop het slachtoffer de dader kan bezien. In de eerste plaats kunnen slachtoffers het delict generaliseren en als gevolg daarvan een heel scala aan normale situaties gevaarlijker inschatten dan ze in werkelijkheid zijn (Ehlers & Clark, 2000). In deze gedachteset is de dader onderdeel van een grote groep daders die samen de wereld tot een gevaarlijke plaats maken. Het betekent dat het slachtoffer denkt dat de kans op toekomstig slachtofferschap hoog is en dat het nergens meer veilig is. Voor het omgaan met de gevolgen van misdaad is dit soort attributie het minst adaptief. Het versterkt de angst bij het slachtoffer en verlengt de negatieve consequenties van het slachtofferschap, doordat het slachtoffer vergelijkbare situaties vermijdt als die waarin het misdrijf plaatsvond. Als gevolg hiervan trekt het slachtoffer zich terug uit activiteiten die hij of zij voorheen graag deed. Dit soort overgeneralisatie is geassocieerd met PTSS.

In de tweede en derde set van attributies vindt deze overgeneralisatie niet plaats. Het slachtoffer wijt het slachtofferschap aan het karakter of het gedrag van de individuele dader, ofwel 'De dader is een slecht persoon' in de tweede set of 'De dader heeft een slechte daad begaan' in de derde set. Frazier (2003) laat zien dat de tweede set van attributies met een hogere mate van angst samenhangt. In de paragraaf over woede zullen we zien dat de derde set de meest adaptieve vorm van 'vicarious past control' is.

De relevantie voor herstelrecht

De link van de psychologische theorie naar herstelrechtelijke procedures ligt in de mogelijkheden van deze procedures om de oorzaken van misdrijven te verduidelijken. In de regel vinden binnen herstelrechtelijke procedures discussies tussen dader en slachtoffer plaats over de oorzaken van het misdrijf. De dader bevindt zich binnen een dergelijke procedure in een unieke positie om de attributies van het slachtoffer over het gebeurde te bevestigen of te ontkennen. Dit kenmerk van herstelrechtelijke procedures wordt goed weergegeven in een voorbeeld uit een artikel van Hudson (Hudson, 2003):

'Een jonge moeder, Lisa Smith, heeft recent haar partner Glynn verloren in een motorongeluk. Nog geen maand later vindt er een inbraak plaats in zijn appartement. De inbreker steelt een aantal waardevolle attributen en haalt de hele woning overhoop. De jonge moeder werd geïnterviewd door een plaatselijke krant. Ze zei: "Ik kan niet geloven dat iemand zo harteloos kan zijn. Ze zijn slecht. Ze zullen geweten hebben dat Glynn dood was. Zijn spullen waren alles dat ik nog had."

In dit voorbeeld heeft de moeder attributies van het eerste en tweede type. Ze refereert aan de dader als een slecht persoon en ze uit haar ongelof over de wreedheid van de dader of daders. Echter, omdat inbrekers doorgaans hun doelwit uitkiezen omdat de woning leeg is en niet vanwege verdere kennis over de inwoners, stelt Hudson dat een herstelrechtelijke procedure behulpzaam kan zijn. Een ontmoeting met de dader kan bij Lisa de gedachte wegnemen dat de dader de woning heeft uitgekozen vanwege Glynn's dood. De dader kan haar vertellen dat hij de bijkomende schade, die het gevolg is van de korte tijdspanne tussen het overlijden van Glynn en de inbraak, niet bedoeld heeft.

Dit kan voor Lisa betekenen dat zij van de eerste en tweede set attributies naar de derde gaat. Dat zou weer een bijdrage leveren aan de verwerking van het delict. Herstelrechtelijke procedures kunnen slachtoffers dan in herstel helpen enkel door het betere en meer adaptieve inzicht te verschaffen in oorzaken van het delict en motivatie van de dader.

Deze redenering kent echter één maar. Ze valt of staat immers met het uitgangspunt dat de gedachten van Lisa feitelijk misvattingen zijn. Maar wat nu als de dader wist dat het huis leeg was, omdat hij over Glynn's dood gehoord had? Een zwaar motorongeluk, waarbij een jonge man is overleden, kan heel goed aandacht hebben gekregen in de lokale media en/of tot beroering hebben geleid in de buurt

waar Glynn woonde. Het is daarom zeker niet ondenkbaar dat de dader wel degelijk wist dat Glynn dood was. In deze situatie zou het verhaal van de dader juist de gedachten van het slachtoffer bevestigen.

Een vergelijkbare redenering geldt voor de zelfgerichte attributies van het slachtoffer. Ook hiervoor geldt dat het verhaal van de dader een zelfstandige invloed kan hebben. Het kan het slachtoffer verzekeren dat hij of zij niet uniek kwetsbaar is, omdat de dader het slachtoffer zonder enige reden heeft uitgekozen. Dit kan tot een lager niveau van CSB bij het slachtoffer leiden. Verder kan een beter begrip van de oorzaken van het misdrijf, het slachtoffer verlossen van het peinzen over de 'wat als'-vragen wat weer een lager niveau van BSB tot gevolg heeft. Hiermee ontstaat voor het slachtoffer ruimte om zich op het heden te richten. Verder biedt het inzicht in de beweegredenen van de dader aanknopingspunten om slachtofferschap in de toekomst te voorkomen. Echt net als bij de dadergerichte attributies, hangt de juistheid van deze redenering voor een groot deel af van het werkelijke motief van de dader. Een 'hate crime' bijvoorbeeld, zal CSB eerder bevestigen dan ontkrachten. En als het misdrijf expliciet gemotiveerd was door het gedrag van het slachtoffer, zou het eerder tot meer dan minder BSB kunnen leiden.

De relevantie voor herstelrecht is dan tweërlei. In de eerste plaats is het waarschijnlijk dat een directe ontmoeting met de dader een invloed heeft op zaken die met angst na slachtofferschap verband houden. Protocollen voor bemiddeling moeten rekening houden met deze impact. In de tweede plaats is onderzoek naar de attributies geassocieerd met PTSS binnen herstelrecht van belang. Dit levert inzicht in de effectiviteit van herstelrecht. Tevens wordt hiermee een vergelijking tussen herstelrechtelijke procedures en andere slachtoffergerichte interventies mogelijk.

Woede: piekeren, vergeving en spijt

Piekeren over woede

De gedachte dat men beledigd is of met disrespect behandeld is, is de meest voorkomende bron van woede (Miller, 2001). Fitzgibbons (1986) definieert woede als een sterk gevoel van onvrede dat het gevolg is van een gevoel van schade of onrecht. Hieruit volgt dat slachtoffers van misdrijven, waarbij doorgaans sprake is van disrespect, onrecht en/of schade, vaak gevoelens van woede kennen. Opmerkelijk is echter dat onderzoek naar woede na slachtofferschap schaars is, zeker vergeleken met de honderden studies naar angst en trauma (Opdebeeck et al, 2002 en Goodey, 2005). In een van de uitzonderingen ondervonden James Ditton en zijn collega's dat slachtoffers vaker met woede dan met angst reageerden op slachtofferschap (Ditton et al, 1999a en 1999b).

Een recent construct combineert woede met 'rumination', wat te omschrijven is als een herhaaldelijk piekeren over de negatieve zaken in het leven. Volgens Sukhodolsky et al. (2001) kan het fenomeen 'anger rumination' gedefinieerd worden als 'onbedoelde en herhaaldelijke cognitieve processen die ontstaan tijdens en voort-

gaan na een woede-ervaring'.⁷ Sukhodolsky et al stellen een vierdelig model voor van '*anger rumination*', dat bestaat uit nagedachten over woede, herinneringen over woede, fantasieën over wraak en begrip van oorzaken. De nagedachten betekenen dat het slachtoffer gedachten blijft houden aan of de gebeurtenis regelmatig herbeleeft. De herinneringen aan woede betekenen dat het slachtoffer steeds weer piekert over het aangedane onrecht. In de wraakfantasieën droomt of fantaseert het slachtoffer over de wijze waarop hij kan terugslaan tegen de dader. Tot slot heeft de subschaal van begrip van oorzaken betrekking op het herhaaldelijk denken over de reden dat men onheus behandeld is en de redenen waarom dit gebeurd is.

De reden waarom wij op het concept '*anger rumination*' ingaan is tweeledig. In de eerste plaats is er de negatieve correlatie tussen '*anger rumination*' en vergevingsgezindheid (Barber et al, 2005). '*Anger rumination*' vormt een barrière voor vergeving. Het verhogen van de mate van vergevingsgezindheid bevrijdt het slachtoffer van de vaak ongewenste en intrusieve woedegerelateerde gedachten en gevoelens. Vergevingsgezindheid in een intra-psychische zin, is bijzonder relevant voor slachtofferervaringen binnen het herstelrecht, zoals hieronder wordt uitgewerkt.

In de tweede plaats kent '*anger rumination*' interessante parallellen met het temporele model van controle dat uit de voorgaande paragraaf blijkt. Ook binnen '*anger rumination*' komen ongewenste en intrusieve gedachten, '*counterfactual thinking*' en de wens het verleden te controleren voor. De inclusie van '*anger rumination*' in het temporele model van controle brengt een algemeen psychologisch model van slachtofferreacties op slachtofferschap binnen bereik.

Vergevingsgezindheid

Vergevingsgezindheid is te definiëren als 'de bereidheid om afstand te doen van het recht op wrok, negatieve oordelen en onverschillig gedrag ten aanzien van de dader, terwijl de onverdiende kwaliteiten van compassie en gulheid ten opzichte van hem of haar worden gekoesterd' (Exline and Baumeister, 2000).⁸ Eenvoudiger gesteld drukken de drie woorden 'Ik vergeef je' drie verschillende zaken uit.

- 1 Ik heb schade of onrecht geleden.
- 2 Jij bent de bron van die schade of dat onrecht.
- 3 Maar ik kies ervoor je van je schuld aan mij te verlossen.

Vergeven wordt regelmatig verward met een aantal verwante concepten. Het verschilt van excuseren, wat veronderstelt dat de dader een goede reden had om de daad te plegen, van goedpraten, wat de daad rechtvaardigt, van het door de vingers zien, of verzoening, wat het herstel van een relatie impliceert (Exline & Baumeister, 2000).

7 Sukhodolsky et al, 2001, Vertaling AP, FWW, MSG.

8 Vertaling AP, FWW, MSG.

Dit laatste onderscheid, tussen vergeven en verzoenen, is met name van belang voor herstelrecht. Verzoening wordt in verschillende studies als uitkomstvariabele voor slachtoffers gebruikt. (Kurki, 2003 en Daly, 2005). Vanuit een intra-psychisch standpunt kent het gebruik van vergeving over verzoening een aantal voordelen. In de eerste plaats komt het regelmatig voor dat er geen relatie tussen dader en slachtoffer bestond voor het misdrijf, waardoor er geen relatie te herstellen is. Dit houdt echter niet in dat het slachtoffer de dader niet kan vergeven. In de tweede plaats kan, in de gevallen waar er wel sprake was van een eerdere relatie, het slachtoffer besluiten om tegelijkertijd de dader te vergeven en de relatie te beëindigen. In beide gevallen dekt het concept verzoening de vergevingsgezindheid van het slachtoffer niet en evenmin de met vergeving geassocieerde bijdrage aan de verwerking.

Vergeving kent verschillende positieve gevolgen voor de persoon die vergeeft. Het correleert negatief met wraakzucht en 'anger rumination' (McCullough et al, 2001; Barber et al, 2005). Het is geassocieerd met verminderde depressie en angst (Freedman & Enright, 1996; Hebl & Enright, 1993), verhoogd zelfvertrouwen (Karremans, Van Lange, Ouwerker & Kluwer, 2003) en verbeterde levenssatisfactie (Karremans et al., 2003). Door het verlaten van negatieve emoties verbetert het zelfs de fysieke gezondheid (Baumeister, Exline & Sommer, 1998; Thoresen, Harris & Luskin, 2000). Samengevat: het vergeven van de dader is doorgaans voor slachtoffers een goed idee.

Het heeft echter geen zin om externe druk op slachtoffers uit te oefenen om te vergeven, vanwege hun eigen belang (Opdebeeck et al, 2002). In de eerste plaats leidt deze druk niet tot vergeving maar tot goedpraten of excuseren. Geen van deze zaken is geassocieerd met de positieve effecten van vergeving. Ten tweede is er de morele kwestie. Het kan moreel gerechtvaardigd zijn om vergeving te onthouden (Exline & Baumeister, 2000). Op deze kwestie gaan we hieronder dieper in.

De relevantie voor herstelrecht

Vergeving komt al met regelmaat terug in de herstelrechtelijke literatuur (zie bijvoorbeeld Gehm, 1994). Doorgaans gaat het hier echter om een onderdeel van verzoening binnen relaties, of worden vergeving en daaraan gerelateerde begrippen eerder vanuit de sociologie dan de psychologie benaderd.⁹ Wij gaan in op twee belangrijke aspecten van vergeving, namelijk de relatie tussen vergevingsgezindheid en spijtbetuigingen en de relatie tussen vergevingsgezindheid en rechtvaardigheidswaarden. Beide zijn bijzonder relevant voor slachtofferervaringen in herstelrecht.

Spijt en vergevingsgezindheid

Een spijtbetuiging van de dader bevordert vergevingsgezindheid, zo leert ons gezond verstand en dit wordt bevestigd door het onderzoek dat hiernaar is gedaan (Exline & Baumeister, 2000; Darby & Schlenker, 1982; McCullough et al, 1997).

9 Regelmatig wordt hierbij verwezen naar de sociologie van verontschuldiging van Tavuchis, 1991, terwijl het sociaal-psychologische onderzoek zelden wordt aangehaald, zie bijv. Bottoms, 2003; Strang, 2002; Daly, 2006.

Binnen herstelrechtelijke procedures komt spijtbetuiging door de dader regelmatig voor. In de grote Australische RISE-experimenten betuigde 72% van de daders spijt over zijn daad (Strang, 2002). In het SAJJ-programma waren de cijfers lager, met een spontane spijtbetuiging in 40% van de gevallen en een spijtbetuiging na enige druk bij nog eens 28% van de daders.¹⁰

Een belangrijke kwalificatie van het positieve effect van spijtbetuigingen is de wijze waarop het slachtoffer deze interpreteert. Van groot belang is de vraag in hoeverre de spijtbetuiging oprecht overkomt op het slachtoffer. Daar waar oprechte spijtbetuigingen vergevingsgezindheid bevorderen, geldt dit voor onoprechte spijtbetuigingen niet (Exline & Baumeister, 2000). Sterker nog: de onoprechtheid vormt een barrière voor het vergeven van de dader. Het slachtoffer reageert hierop eerder met meer dan met minder verontwaardiging (Baron, 1988 en Cohen, 1986).

Het ontvangen van een onoprechte spijtbetuiging is daarom geen neutraal maar een negatieve ervaring en is te bezien als secundaire victimisatie (Opdebeeck et al, 2002).

In slechts een minderheid van de zaken in de Australische herstelrechtelijke experimenten ervoeren slachtoffers de spijt van de dader als oprecht (41% in RISE met een aanvullende 36% die de spijt 'enigszins oprecht' beschouwde, en slechts 27% in SAJJ). Belangrijk is dat er een goede kans is op interpretatieverschillen tussen daders en slachtoffers. Zelfs wanneer de dader oprecht betuigt, zal het slachtoffer dat vaak niet als zodanig opvatten. In de SAJJ-experimenten contrasteerde Daly de mening van slachtoffers met daders. Hier bleek dat zij in 30% van de gevallen met elkaar van mening verschilden over de oprechtheid van de spijtbetuiging.¹¹

Rechtswaarden en vergeving

De relatie tussen vergevingsgezindheid en rechtswaarden is een tweede onderwerp dat interessant is voor het herstelrecht. Deze relatie is complex. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat het effect van rechtswaarden afhangt van het soort waarden dat het slachtoffer met het delict in verband brengt (Karremans et al, 2003). Zijn deze waarden voornamelijk retributief, – bijvoorbeeld: daders van dit type horen naar de gevangenis te gaan – dan zullen zij een barrière vormen voor vergevingsgezindheid (Exline & Baumeister, 2000). Het slachtoffer is dan van mening dat hij de dader niet *kan* vergeven, ook al zou hij dat willen, omdat de dader het verdient gestraft te worden.

Rechtswaarden kunnen echter ook gerelateerd zijn aan sociale of procedurele rechtvaardigheid of mensenrechten in plaats van aan retributie. In deze gevallen zullen rechtvaardigheidswaarden eerder een stimulans dan een barrière vormen voor vergeving. Herstelrechtelijke procedures genereren doorgaans een sterk gevoel van procedurele rechtvaardigheid. Verder benadrukt de herstelrechtelijke

10 'Having the apology drawn out' is de frase die Daly, 2003 gebruikte.

11 Dit kan een voorbeeld zijn van het breder verschil in perceptie tussen daders en slachtoffers wat door Baumeister ook wel 'the magnitude gap' wordt genoemd, zie Baumeister, 1997 en 1998 en Stillwell en Baumeister, 1997.

filosofie vooral niet-retributieve waarden. Door deze kenmerken ligt het voor de hand dat herstelrechtelijke procedures een bijdrage kunnen leveren aan vergevingsgezindheid door het stimuleren van de 'juiste' rechtvaardigheidswaarden. Het belang van rechtvaardigheid voor vergevingsgezindheid komt ook tot uiting in de relatie tussen de zwaarte van het vergrijp en rechtvaardigheidswaarden. Criminologisch onderzoek wijst uit dat de zwaarte van het misdrijf geassocieerd is met de mate waarin respondenten retributieve waarden benadrukken, waaronder de wens om de dader bij voorkeur een gevangenisstraf te geven (zie bijvoorbeeld Mattinson & Mirrlees-Black, 2000). Bij relatief lichtere delicten winnen waarden als herstel of rehabilitatie aan belang.

De volgende hypothese ligt dan voor de hand. Deelname aan herstelrechtelijke procedures kan slachtoffers stimuleren om de dader te vergeven en daardoor bijdragen aan het verwerken van het delict. Deze bijdrage is echter waarschijnlijker voor minder zware delicten dan voor zwaardere. Voor de laatste groep vormen de rechtvaardigheidsgevoelens van het slachtoffer een barrière voor vergeving.

De hypothese geeft een mogelijke verklaring voor recent onderzoek waaruit blijkt dat slachtoffers van zwaardere delicten minder profijt hebben bij deelname aan een herstelrechtelijke procedure. Daly (2005) ondervond dat slechts 29% van de meest gekwetste slachtoffers, die de zwaarste delicten hadden meegemaakt, een jaar na deelname aan bemiddeling volledig hersteld was. Van alle deelnemende slachtoffers was 66% volledig hersteld. Verder zochten 77% van alle slachtoffers de oorzaak van het herstel in deelname aan het proces, terwijl dit deel bij de hoog gekwetste groep slechts 49% was.¹²

Samengevat, net als onze conclusie in de paragraaf over angst, beïnvloedt deelname aan een herstelrechtelijke procedure verschillende factoren die verband houden met woede na slachtofferschap. Verder onderzoek naar herstelrecht met behulp van schalen die vergevingsgezindheid en '*anger rumination*' meten is met name van belang. Binnen dit onderzoek verdienen vervolgens de effecten van de oprechtheid van de spijtbetuiging en het onderscheid tussen misdrijven van verschillende zwaarte nadere aandacht.

12 De vragen waarmee dit onderzoek plaatsvond, lieten overigens te wensen over, daar zij schoolvoorbeelden waren van de problemen die de twee gezichten van victimologie veroorzaken. Herstel werd met de volgende, enkele vraag gemeten: 'Which of the following two statements better describes how you're feeling about the incident today? Would you say that it is all behind you, you are fully recovered from it; or it is partly behind you, there are still some things that bother you, you are not fully recovered from it?' en de attributie van het herstel werd door de volgende, enkele vraag gemeten: 'Would you say that your ability to get the offence behind you was aided more by your participation in the justice process or things that only you could do for yourself?', zie Daly, 2005.

Enige implicaties: van sociale psychologie naar internationale standaarden in herstelrecht

De laatste jaren hebben verschillende nationale en internationale organisaties pogingen gedaan om basisprincipes en standaarden op te stellen voor herstelrechtelijke praktijken (zie Van Ness, 2003 en Wolthuis, 2002). De belangrijkste hiervan – in strafrechtelijke termen – zijn de *'Draft Declaration of Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters'* van de Verenigde Naties (Van Ness 2003) en de Aanbeveling (99)19 over Bemiddeling in Strafrechtelijke Zaken van de Raad van Europa (voor een nadere discussie: zie Aertsen et al, 2004).

In 2005 heeft de koepelorganisatie van Europese slachtofferhulporganisaties, het EFVS (European Forum for Victim Services) haar beleidsdocument *Statement on the Position of the Victim within the Process of Mediation* (EFVS, 2005) gepubliceerd (zie ook Groenhuijsen, 2004). Dit beleidsdocument stelt niet zozeer nieuwe onderwerpen aan de orde maar vraagt aandacht voor zaken die al een plek hebben in de benoemde internationale protocollen, die echter vanuit slachtofferperspectief onvoldoende zijn uitgewerkt. Onderwerpen in het document zijn onder meer de eis van vrijwillige deelname, de vertrouwelijkheid van de procedure, de vraag of bekentenissen door de dader/verdachte in de verdere rechtszaak te gebruiken zijn en een aantal zaken, dat niet wordt benoemd in de aanbeveling of de *'Draft declaration'* zoals de rol van slachtofferhulpaanbieders. In deze afsluitende paragraaf brengen we het Statement van het EFVS in verband met de voorafgaande verhandeling over de sociale psychologie van slachtoffers.¹³

Strafrechtelijke bemiddeling: een krachtig proces

In de eerste plaats benadrukt het sociaal-psychologische perspectief het verschil tussen bemiddeling in civiele en strafrechtelijke zaken. Duff (2003) heeft dit onderscheid al op verschillende gronden beargumenteerd. In de eerste plaats wijst hij op het publieke karakter, het onrecht van misdrijven, wat een intrinsiek deel is van de individuele schade van het slachtoffer. Strafrechtelijke bemiddeling verschilt daarom van civiele bemiddeling in het gegeven dat het in het eerste geval over onrecht en in het tweede geval over schade gaat. In de tweede plaats benadrukt Duff het belang van het vaststellen van de feiten voordat de strafrechtelijke bemiddeling plaatsvindt en de verschillende rollen die dit impliceert voor slachtoffer en dader. Op zijn minst moet worden vastgesteld dat wat er gebeurd is als een misdrijf geldt en dat degenen die deelnemen aan de bemiddeling het slachtoffer en de dader (of de verdachte) zijn. De dader wordt gevraagd om uit te leggen hoe hij tot zijn daad is gekomen en wellicht om excuses of om herstelwerkzaamheden uit te voeren en het slachtoffer zal doorgaans de gevolgen van

13 Van de auteurs van dit artikel kan geen fundamentele kritiek op het beleidsdocument van het EFVS worden verwacht. Een van ons (MSG) heeft meegewerkt aan het opstellen van het stuk, zoals ook blijkt uit de overeenkomsten met Groenhuijsen, 2000. Een ander (AP) vertegenwoordigt het EFVS bij zaken die verband houden met herstelrecht.

het delict beschrijven. Binnen civiele bemiddeling kan het daarentegen onnodig of zelfs onwenselijk zijn om de feiten vast te stellen. Dit kan de oplossing van het conflict in de weg staan. Verder zijn de partijen in de civiele bemiddeling doorgaans niet de dader en het slachtoffer en kennen ze beiden dezelfde positie.

In de derde plaats legt Duff veel nadruk op het belang van het communicatieproces tussen dader en slachtoffer. Zijn centrale punt is dat dit proces het communicatieve potentieel van de straf voor de dader verhoogt. Het sociaal-psychologische perspectief op slachtoffers biedt hiervan een tegenhanger. Ook hier is communicatie van groot belang, maar nu in de mate waarin het op zich bijdraagt aan het herstel van het slachtoffer.

Dit eigen effect van het bemiddelingsproces bedoelt het EFVS wanneer het stelt: 'We erkennen dat bemiddeling een erg krachtig proces is.' (p. 4) Aandacht dient besteed te worden aan dit eigen effect van het proces. Bemiddelaars dienen zich ervan bewust te zijn en mogelijke slachtofferreacties dienen daarom onderdeel te zijn van hun training (zie p. 6). Slachtoffers dienen toegang te hebben tot begeleiding en steun voor, tijdens en na het proces, zodat zij goed voorbereid zijn op de ontmoeting met de dader en de mogelijkheid hebben om het proces na afloop te bespreken (p. 6).

Een onderwerp, waarover veel discussie is geweest, is het benodigde niveau van vertrouwelijkheid. De bestaande internationale protocollen stellen dat het bemiddelingsproces vertrouwelijk is. Informatie over de gang van zaken in de bemiddeling mag niet verspreid worden door de partijen of de bemiddelaar zonder de instemming van de andere deelnemers.¹⁴ Dit doet geen recht aan de impact van het proces op het slachtoffer. Deze dient een dusdanig belangrijke gebeurtenis met familie of met begeleiders te kunnen bespreken.

Onzekerheid over effecten

In de tweede plaats is er de onzekerheid over de sociaal-psychologische effecten van herstelrechtelijke praktijken op slachtoffers. We hebben laten zien dat deze effecten voor een groot deel afhangen van het verhaal en het gedrag van de dader tijdens de ontmoeting. Waar herstelrechtelijke processen de verwerking van sommige slachtoffers bevorderen, kunnen ze voor anderen een risico inhouden. Het EFVS erkent dit wanneer zij stelt dat bemiddeling 'de potentie heeft om grote voordelen te bieden aan alle deelnemende partijen. Het heeft echter ook de potentie om schade aan te richten'. (p. 4) Verder sociaal-psychologisch onderzoek zal meer inzicht bieden in de effecten op verschillende slachtoffers en de wijze waarop de risico's te verminderen zijn. In ieder geval dienen slachtoffers volledig geïnformeerd te worden over de risico's van deelname en een aanbod moet vergezeld gaan van informatie over de plaats waar zij onafhankelijke hulp en advies kunnen krijgen (p. 5-6).

14 Artikel 14 van de Aanbeveling dat over vertrouwelijkheid handelt, is overigens voor meerdere uitleg vatbaar, zie Aertsen et al, 2004. Werkgroepid Van Ness die mede de basisprincipes van de Verenigde Naties heeft opgesteld stelt echter het volgende over de vertrouwelijkheid: 'confidentiality is not limited to use in subsequent legal proceedings. It also concerns disclosure to other individuals or to the community', zie Van Ness, 2003.

Volgens de standaarden van de Raad van Europa en de Verenigde Naties mag een schuldbekentenis tijdens bemiddeling niet gebruikt worden als belastend bewijs tegen de dader. Wij hebben juridische reserveringen tegen dit standpunt, aangezien het slachtoffer niet weerhouden kan worden om bewijs hiervan in de rechtszaal als 'de auditu' verklaring in te brengen (Groenhuijsen, 2000). Maar we vinden het ook van belang te benadrukken dat de situatie waarin de dader het delict bekent in of voorafgaand aan de bemiddelingssituatie en het vervolgens weer ontkent in de rechtszaal een negatief effect heeft op slachtoffers. Als een onoprechte spijbtuiging al tot secundaire victimisatie kan leiden, welk effect moeten we dan in deze situaties verwachten?

De verbinding tussen herstelrecht en ander slachtoffergerichte interventies

Het beleidsdocument van het EFVS stelt dat slachtofferhulporganisaties een belangrijke rol te spelen hebben in het herstelrecht (p. 8-9). De verdere ontwikkeling van het sociaal-psychologische aspect van herstelrecht heeft het voordeel dat deze concepten ook te gebruiken zijn voor andere slachtoffergerichte interventies. Het hanteren hiervan maakt integratie van herstelrecht en andere instrumenten, zoals slachtofferhulp, gemakkelijker.

Naar onze mening is het precies deze synthese die de weg voorwaarts is voor herstelrecht. In plaats van als alleenstaand instrument te fungeren, zouden herstelrechtelijke procedures geïncorporeerd moeten worden in een bredere set van maatregelen met vergelijkbare doelen. Dit zou de sterkste kanten van herstelrecht naar boven kunnen brengen. Meer aandacht voor de positie van het slachtoffer in herstelrecht is daarom niet alleen in het belang van slachtoffers, maar ook van herstelrecht zelf.

Literatuur

- Aertsen, I., Mackay, R., Pelikan, C., Willemsens, J. & Wright, M. (2004). *Rebuilding community connections- mediation and restorative justice in Europe*. Strasbourg, France: Council of Europe publishing.
- Baumeister, R.F. (1997). *Evil. Inside human violence and cruelty*. New York: Henry Holt and Company.
- Baumeister, R.F. (1998). The self. In D.T. Gilbert & S.T. Fiske (Eds.), *The handbook of social psychology* (Vol. 2, 4th ed.). Boston: McGraw-Hill.
- Baumeister, R.F., Exline, J.J., & Sommer, K. L. (1998). The victim role, grudge theory, and two dimensions of forgiveness. In E. L. Worthington, Jr. (Ed.), *Dimensions of forgiveness: Psychology research and theoretical perspectives*. Philadelphia: Templeton.
- Bottoms, A.E. (2003). Some sociological reflections on restorative justice. In A. von Hirsch, J. Roberts, A.E. Bottoms, K. Roach & M. Schiff (Eds.), *Restorative justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?* Oxford, Hart Publishing.
- Braithwaite, J. (1989). *Crime, Shame, and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Braithwaite, J. (2002). *Restorative justice and responsive regulation*. New York, Oxford University Press.
- Brickman, P., Rabinowitz, V.C., Karuza jr., J., Coates, D., Cohn, E., & Kidder, L. (1982). Models of helping and coping. *American Psychologist*, 37, 368-384.

- Christie, N. (1977). Conflicts as property. *British Journal of Criminology*, 17(1), 1-17.
- Christie, N. (1986). The ideal victim. In E. Fattah (Ed.), *From crime policy to victim policy*. Basingstoke: Macmillan.
- Crawford, A. & Newburn, T. (2003). *Youth offending and restorative justice: implementing reform in youth justice*. Cullompton: Willan Publishing.
- Daly, K. (2001). Conferencing in Australia and New Zealand: variations, research findings, and prospects. In A. Morris & G. Maxwell (Eds.), *Restorative justice for juveniles: conferencing, mediation and circles*. Oxford: Hart Publishing.
- Daly, K. (2002). Restorative justice: the real story. *Punishment & Society*, 4 (1), 55-79.
- Daly, K. (2003). Mind the gap: restorative justice in theory and practice. In A. von Hirsch, J. Roberts, A.E. Bottoms, K. Roach & M. Schiff (Eds.), *Restorative justice and criminal justice: competing or reconcilable paradigms?* Oxford: Hart Publishing.
- Daly, K. (2005). A tale of two studies: restorative justice from a victim's perspective. In E. Elliot & R. Gordon (Ed.), *Restorative justice: emerging issues in practice and evaluation*. Cullompton, UK: Willan Publishing.
- Daly, K. (2006). The limits of restorative justice. In D. Sullivan & L. Tift (Eds.), *The handbook of restorative justice: a global perspective*. New York: Routledge.
- Darby, B.W., & Schlenker, B.R. (1982). Children's reactions to apologies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 742-753.
- Dignan, J. (2005). *Understanding victims and restorative justice*. Maidenhead: Open University Press.
- Duff, R.A. (2003). Restoration and retribution. In A. von Hirsch, J.V. Roberts, A. Bottoms, K. Roach & M. Schiff (Eds.), *Restorative and criminal justice: competing or reconcilable paradigms*. Oxford, UK: Hart Publishing.
- Ehlers, A. & Clark, D.M. (2000). A cognitive model of posttraumatic stress disorder. *Behavior research and therapy*, 38, 319-345.
- European Forum for Victim Services (2005). *Statement on the position of the victim within mediation*. EFVS, Lisbon.
- European Union (2001). *Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings*. (2001/220/JHA).
- Exline, J.J. & Baumeister, R. F. (2000). Expressing forgiveness and repentance: benefits and barriers. In M.E. McCullough & C.E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness theory: research and practice*. London: Guildford Press.
- Fitzgibbons, R.P. (1986). The cognitive and emotive uses of forgiveness in the treatment of anger. *Psychotherapy*, 23, 629-633.
- Foa, E.B., Zinbarg, R., & Rothbaum, B.O. (1992). Uncontrollability and unpredictability in post-traumatic stress disorder: An animal model. *Psychological Bulletin*, 112, 218-238.
- Frazier, P., Berman, M., & Steward, J. (2002). Perceived control and posttraumatic stress: A temporal model. *Applied & Preventive Psychology*, 10, 207-223.
- Frazier, P.A. (2003). Perceived Control and Distress Following Sexual Assault: A Longitudinal Test of a New Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, (6), 1257-1269.
- Frazier, P., Steward, J. & Mortensen, H. (2004). Perceived control and adjustment to trauma: a comparison across events. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23 (3), 303-324.
- Gabriel, H. & Greve, W. (2003). The psychology of fear of crime. *British Journal of Criminology*, 43, 600-614.
- Goodey, J. (2005). *Victims and victimology. Research, policy, practice*. Harlow, UK: Pearson.
- Groenhuijsen, M.S. (2000). Victim-offender mediation: legal and procedural safeguards. Experiments and legislation in some European jurisdictions. In The European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (Eds.), *Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice work*. Leuven, Belgium: Leuven University Press.

- Groenhuijsen, M.S. (2004). Nieuw beleidsdocument van het 'European Forum for victim services': omtrent de positie van het slachtoffer in de context van mediation in strafzaken. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, (4)2, 39-47.
- Hudson, B. (2003). Victims and offenders. In A. von Hirsch, J.V. Roberts, A. Bottoms, K. Roach & M. Schiff (Eds.), *Restorative and criminal justice: competing or reconcilable paradigms*. Oxford, UK: Hart Publishing.
- Janoff-Bulman, R. (1979). Characterological versus behavioral self-blame: Inquiries into depression and rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1798-1809.
- Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*. New York: Free Press.
- Karremans, J.C., Van Lange, P.A.M., Ouwerkerk, J.W., & Kluwer, E.S. (2003). When forgiving enhances psychological well being: The role of interpersonal commitment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 1011-1026.
- Kurki, L. (2003). Evaluating restorative justice practices. In A. von Hirsch, J.V. Roberts, A. Bottoms, K. Roach & M. Schiff (Eds.), *Restorative and criminal justice: competing or reconcilable paradigms*. Oxford, UK: Hart Publishing.
- Marandos, R. & Perry, A. (2002). 'Assessing the effectiveness of interventions designed to support victims of crime: a systematic review of psychological outcomes', proposal approved in 2002 by the Campbell Collaboration, published at www.campbellcollaboration.org/doc-pdf/assessvictimsprot.pdf.
- Mattinson, J. & Mirrlees-Black, C. (2000). *Attitudes to crime and criminal justice*. London, UK: Home Office.
- McCullough, M.E., Pargament, K.I., & Thoresen, C.E. (2000). The psychology of forgiveness: History, conceptual issues, and overview. In M.E. McCullough & C.E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness theory: research and practice*. London: Guildford Press.
- McCold, P., (2003). A survey of assessment research on mediation and conferencing. In L. Walgrave (Ed.), *Repositioning restorative justice*. Cullumpton, UK: Willan.
- McCullough, M.E., Bellah, C.G., Kilpatrick, S.D., & Johnson, J.L. (2001). Vengefulness: Relationships with forgiveness, rumination, well-being, and the big five. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 601-610.
- McCullough, M.E., Worthington, E.L., & Rachal, K.C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 321-336.
- McCullough, M.E., Sandage, S.J., Brown, S.W., Rachal, C.K., Worthington, E.L., & Hight, T.L. (1998). Interpersonal forgiving in close relationships: II Theoretical elaboration and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1586-1603.
- Miers, D. (2001). *An international review of Restorative Justice*. Crime reduction series paper 10. London: Home Office.
- Miller, D.T. (2001). Disrespect and the experience of injustice. *Annual review of psychology*, 52, 527-553.
- Opdebeeck, A., Vervaeke, G. & Winkel, F.W. (2002). Bemiddeling in het strafrecht. In P.J. van Koppen, D.J. Hessing, H.L.G.J. Merkelbach & H.F.M. Crombag (Eds.), *Het recht van binnen: psychologie van het recht*. Deventer: Kluwer.
- Raad van Europa Comité van Ministers (1999). Mediation in penal matters *Recommendation No R(99) 19*, aangenomen op 15 september 1999.
- Roese, N.J. (1997). Counterfactual thinking. *Psychological bulletin*, 121(1), 133-148.
- Stillwell, A.M., & Baumeister, R.F. (1997). The construction of victim and perpetrator memories: Accuracy and distortion in role-based accounts. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1157-1172.
- Strang, H. (2002). *Repair or revenge: Victims and restorative justice*. Oxford: Oxford University Press.

- Strang, H. and Sherman, L. (2004) *Protocol for a Campbell Collaboration Systematic Review: Campbell Collaboration Systematic Review: Effects of Face-to-Face Restorative Justice for Personal Victim Crimes*, draft #4, November, see <http://www.campbellcollaboration.org/doc-pdf/restorativejusticeprot.pdf>.
- Sukhodolsky, D.G., Golub, A., & Cromwell, E.N. (2001). Development and validation of the anger rumination scale. *Personality and Individual Differences*, 31, 689-700.
- Tavuchis, N. (1991). *Mea culpa: a sociology of apology and reconciliation*. Stanford: Stanford University Press.
- Thoresen, C.E., Luskin, F., & Harris, A.H.S. (1998). Science and forgiveness interventions: Reflections and recommendations. In E.L. Worthington, Jr. (Ed.), *Dimensions of forgiveness: Psychology research and theoretical perspectives*. Philadelphia: Templeton.
- Verenigde Naties (2002). *Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters*. UN Economic and Social Council.
- Winkel, F.W. (2002). *Slachtofferhulp bij hardnekkige klachten. Over visie, witte beren, stroop en tegenpolen*. Inaugurele rede, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Wolthuis, A. (2002). Europa verplicht zich tot bemiddeling in strafzaken. *Tijdschrift voor Herstelrecht*, (2)4, 6-16.
- Zedner, L. (2002). Victims. In M. Maguire, R. Morgan & R. Reiner, (Eds.), *The Oxford Handbook of Criminology* (3rd edition). Oxford: Oxford University Press.
- Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 1271-1288.